

Joanna Szerszunowicz

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: j.szerszunowicz@uwb.edu.pl
ORCID: 0000-0001-6197-5643

POTENCJAŁ KONOTACYJNY LEKSEMÓW *CEBULA* I *CIPOLLA* W JĘZYKU POLSKIM I WŁOSKIM. ANALIZA PORÓWNAWCZA

ABSTRAKT

Artykuł poświęcony jest analizie potencjału konotacyjnego polskiego wyrazu *cebula* i jego włoskiego odpowiednika *cipolla*. Celem badania jest wskazanie komponentów składających się na asocjacje badanych nazw oraz ustalenie międzyjęzykowych korespondencji i relacji lakunarnych. Materiał do badań wyekscerpowano z rozmaitych współczesnych polskich i włoskich opracowań leksyko- i frazeograficznych. Analiza wykazała znaczne podobieństwa w zakresie konotacji uwarunkowanych obiektywnymi cechami warzywa, podczas gdy rozbieżności dotyczą głównie tych, które wykształciły się na podstawie cech motywowanych kulturowo.

Słowa kluczowe: analiza porównawcza, frazem, kolokacja, konotacja, związek frazeologiczny

ABSTRACT

CONNOTATIVE POTENTIAL OF LEXEMES *CEBULA* AND *CIPOLLA* IN POLISH AND ITALIAN. A COMPARATIVE ANALYSIS

The focal issue of the paper is the analysis of the connotative potential of the Polish word *cebula* ('onion') and its Italian equivalent *cipolla*. The aim of the paper is to determine the components which constitute the associations of the analysed names and to determine cross-linguistic correspondences and lacunary relations. The research material was excerpted from various modern Polish and Italian lexico- and phraseographic works. The analysis shows significant similarities in the sphere of connotations conditioned by the objective features of the vegetable, while the differences concern mostly those that developed on the basis of culturally determined characteristics.

Keywords: comparative analysis, phraseme, collocation, connotation, phraseological unit

1. Wprowadzenie: cel, materiał, metoda

W ostatnich dekadach w zasobie nazw żywności zaobserwować można znaczną dynamikę, co ma różnorodne uwarunkowania, w tym ekonomiczne (wprowadzenie nowych produktów do sprzedaży) i społeczne (przykładanie większej wagi do zdrowego stylu życia)¹. W polszczyźnie pojawiły się nazwy owoców, które nie każdemu były wcześniej znane (*karambola*, *mangostan*, *kiwano*). Nazwy licznych produktów żywnościowych należą do podstawowego zasobu leksyki wykorzystywanego przez użytkowników języka². Przykładami takich wyrazów są między innymi leksemy z subpola 'warzywa' i 'owoce', zwłaszcza tych o dużym znaczeniu ekologicznym i kulturowym³. Na gruncie polskim do takich słów można zaliczyć rzeczowniki takie jak *jabłko*, *gruszką*, *ziemniak* czy *kapusta*.

Można założyć, że nazwy o dużym znaczeniu kulturowym będą przywoływać określone, zdeterminowane kulturowo asocjacje. Mowa tu o konotacjach będących „odbiciem wyobrażeń kulturowych i tradycji związanych z danym wyrazem”⁴. Fakt przypisania ich referentowi oznacza, że nabywa on określonych „elementów znaczenia spoza ścisłej sfery semów istotnych”⁵. Podobnie definiują konotację Lidia Jordanskaja i Igor Mielczuk, którzy twierdzą, że „konotacja leksykalna jednostki leksykalnej L jest to pewna charakterystyka, którą L przypisuje swemu referentowi, i która nie wchodzi do jej definicji”⁶.

Jednostki leksykalne, takie jak nazwy powszechnie spożywanych owoców i warzyw, mające dobrze ugruntowaną pozycję w języku i poświadczenia w tekstach kultury (np. wyliczanki, dowcipy, popularne wierszyki dla dzieci, zagadki itp.), będą obdarzone dużym potencjałem konotacyjnym, który może motywować rozmaite fakty językowe, w tym: przenośne znaczenia leksemów, derywaty utworzone od wyrazów użytych metaforycznie, frazeologizmy, przy-

¹ M. Witaszek-Samborska, *Studia nad słownictwem kulinarnym we współczesnej polszczyźnie*, Poznań 2005; *Pokarmy i jedzenie w kulturze. Tabu, dieta, symbol*, K. Leńska-Bąk (red.), Opole 2007.

² Por. L. Pinnavaia, „Sugar and Spice...” *Exploring Food and Drink Idioms in English*, Monza 2010; P. Wiatrowski, *Realia Nusantara w świetle indonezyjskiej frazeologii*, [w:] *Intercontinental Dialogue on Phraseology 2: Linguo-cultural Research on Phraseology*, J. Szerszunowicz, B. Nowowiejski, P. Ishida, K. Yagi (red.), Białystok 2015, s. 577–599.

³ Por. A. Nowakowska, *Świat roślin w polskiej frazeologii*, Wrocław 2005.

⁴ J. Apresjan, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, Z. Kozłowska, A. Markowski (przeł.), Wrocław–Warszawa–Kraków 2000, s. 76.

⁵ I. Szczepankowska, *Semantyka i pragmatyka językowa: słownik podstawowych pojęć z zadaniami i literaturą przedmiotu*, Białystok 2011, s. 82.

⁶ L. Jordanskaja, J. Mielczuk, *Konotacja w semantyce lingwistycznej i leksykografii*, [w:] *Konotacja*, J. Bartmiński (red.), Lublin 1988, s. 17.

słowa i krótkie teksty folklorystyczne badane w nurcie studiów nad językowym obrazem świata⁷.

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie potencjału konotacyjnego polskiego wyrazu *cebula* i jego włoskiego odpowiednika *cipolla* – nazw warzywa pochodzącego z Azji, mającego charakterystyczny kształt, właściwości i smak, dobrze znanego w kręgu kultury zarówno polskiej, jak i włoskiej. Badanie ma charakter porównawczy, co pozwoli wskazać podobieństwa i różnice w konotacjach wybranych leksemów w perspektywie polsko-włoskiej. Analiza nawiązuje do badań nad językowym obrazem świata⁸, a jej dominantę stanowi sposób wykorzystania asocjacji wybranych słów do tworzenia nowych jednostek leksykalnych lub połączeń wyrazowych⁹. Dla rozważań nad słownictwem istotne są założenia Jurija Apresjana i Federiki Casadei¹⁰, a w badaniu frazeologizmów przyjęte ujęcie opiera się na pracach Anny Pajdzińskiej i Grzegorza Szpili¹¹.

A. Pajdzińska zauważa, że konotacje motywowane są różnymi cechami, które mogą mieć charakter obiektywny (typowych dla każdego przedmiotu z danej klasy, wystarczająco oczywistych, aby ich nie ujmować w opisie znaczenia lub charakterystycznych dla niektórych przedmiotów należących do danej klasy; przypisywanych przedmiotowi przez społeczność)¹². W analizach związków frazeologicznych ważny jest trzeci aspekt wymieniony przez badaczkę, mianowicie wpływy kulturowe¹³. Można przyjąć założenie, że porównanie dwóch lub większej liczby języków wykaże tego rodzaju uwarunkowania potencjału konotacyjnego badanych leksemów i połączeń wyrazowych¹⁴.

⁷ J. Bartmiński, J. Panasiuk, *Stereotypy językowe*, [w:] *Współczesny język polski*, J. Bartmiński (red.), Lublin 2001, s. 371–395.

⁸ Por. J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2009.

⁹ W niniejszym artykule przyjęto za Wojciechem Chlebą szerokie rozumienie frazeologii, do której zalicza się polileksykalne połączenia mające charakter odtwarzalny (zob. W. Chlebda, *Elementy frazeematyki: wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Opole 1991).

¹⁰ J. Apresjan, *Semantyka leksykalna...*, s. 76; F. Casadei, *Lessico e semantica*, Roma 2015, s. 32–34.

¹¹ A. Pajdzińska, *Udział konotacji leksykalnej w motywacji frazeologizmów*, [w:] A. Pajdzińska, *Studia frazeologiczne*, Łask 2006, s. 48–60; G. Szpila, *Opis konotacyjny leksemów w analizie kontrastywnej frazeologizmów*, „Poradnik Językowy” 2001, 3, s. 31–42.

¹² A. Pajdzińska, *Udział konotacji...*, s. 50.

¹³ Nazwy produktów spożywczych i potraw są często nośnikami treści i konotacji kulturowych (zob. I. Goskheteliani, J. Szerszunowicz, *Culture-bound food terms in a contrastive perspective*, „Białostockie Archiwum Językowe” 2016, 16, s. 127–146).

¹⁴ J. Apresjan, *Semantyka leksykalna...*, s. 76. Zob. również L. Jordanskaja, J. Mielczuk, *Konotacja w...*, s. 9–34.

Materiał badawczy zaczerpnięto z różnorodnych opracowań leksykograficznych, co pozwoliło na objęcie badaniem leksyki i szeroko rozumianej frazeologii w językach polskim i włoskim. Na potrzeby analizy powstały dwa korpusy liczące odpowiednio po 47 i 39 jednostek. Włączono do nich leksemy *cebula* i *cipolla*, wyrazy pochodne od nich, w tym augmentativa i deminutiva, oraz połączenia je zawierające (kolokacje, idiomy), natomiast nie objęto badaniem jednostek leksykalnych i frazeologicznych należących do odmian regionalnych obu języków ani przysłów¹⁵.

2. Leksemy *cebula* i *cipolla* w opisie leksykograficznym

We współczesnym języku polskim słowo *cebula* jest używane w kilku znaczeniach, które mają poświadczenia w opracowaniach leksykograficznych. *Wielki słownik języka polskiego PWN* podaje trzy, mianowicie:

- 1a. *bot.* roślina o rurkowatych liściach, z jadalnym, podziemnym pędem w kształcie kuli, o ostrym smaku i zapachu, stosowana jako warzywo, przyprawa i lek
- 1b. jadalna część cebuli – rośliny, mająca kształt kulisty, osłonięta suchymi brązowo-żółtymi łuskami
2. *bot.* podziemna część roślin w kształcie kulistej bulwy ukształtowanej z wielu mięsistych liści, z której wyrasta łodyga
3. kopuła budynku, przypominająca kształtem cebulę – podziemną jadalną część rośliny

(WSJP PAN)

Znaczenia 1a i 1b odnoszą się do samej cebuli, natomiast wyraz użyty w znaczeniu 3 może odnosić się do bulw innych roślin, na przykład tulipanów, hiacyntów czy narcyzów. Leksem *cebula* to również określenie staroświeckiego zegarka kieszonkowego, którego kształt jest podobny do typowej cebuli (USJP 1 373). Słowniki odnotowują również leksem *cebulka* przekazujący znaczenie ‘mała cebula’, który może nazywać warzywo lub bulwę o niewielkich rozmiarach (WSJP PAN; USJP 1). Jako termin anatomiczny wyraz *cebulka* oznacza ‘korzeń włosa otoczony znajdującą się w skórze torebką włosową’ (WSJP PAN).

¹⁵ Celem badania jest poddanie analizie potencjału konotacyjnego wybranych do badania jednostek słownika w języku ogólnym. Ponadto opracowania leksykograficzne o charakterze ogólnym zawierają bardzo skromny wybór regionalizmów, ograniczony do zaledwie dwóch jednostek. Z kolei potencjał konotacyjny leksemów *cebula* i *cipolla* w przysłowiach zostanie omówiony w osobnym opracowaniu.

Włoskie opracowania leksykograficzne również rejestrują liczne znaczenia słowa *cipolla*. Słownik *Il dizionario della lingua italiana* pod redakcją Giacomo Devoto i Gian Carlo Oli (DO) zawiera definicję leksemu *cipolla* zbliżoną do podanej w WSJP PAN. Artykuł hasłowy obejmuje dwie podstawowe definicje: pierwsza przedstawia cebulę jako roślinę, której bulwa jest jadalna, druga zaś odnosi się do jej bulw, a *per extensum* do nazywania jej mianem bulw innych roślin.

Pianta erbacea delle Liliacee (*Alium cepa*), coltivata per i suoi bulbi, globosi e depressi, con tuniche esterne scariose, di color rosso-rame, le interne carnose, ha foglie cilindriche, fistiolose, fior bianco-verdastri raccolti in una ombrella sferica | bulbi (di forma e colore diversosecondo le varietà) si mangiano crudi, cotti, sottaceto, e vengono altresì utilizzati nella preparazione di salse e condimenti ♦ Il bulbo della pianta ♦ estens. Il bulbo di altre piante

(DO 425)

W artykule hasłowym ujęto również znaczenie 'duży zegarek kieszonkowy, który jest stary i źle funkcjonuje' (DO 425) oraz dwa znaczenia dialektalne. Z kolei internetowy słownik DeM wymienia aż dziesięć znaczeń: sześć tożsamych z zamieszczonymi DO i cztery inne o charakterze metaforycznym ('kok', 'dolna część lamy naftowej', 'forma do prasowania beretów', 'zwyrodnienie kości palucha'), które zostaną omówione bardziej szczegółowo w dalszej części artykułu. Ponadto słownik ten poświadcza użycie leksemu *cipolla* w charakterze terminu ichtiologicznego, mianowicie jako określenia gatunku ryb okoniokształtnych – wstępówki (*bandiera rossa*).

Analiza słownikowych znaczeń wyrazów *cebula* i *cipolla* prowadzi do konstatacji, że polskie i włoskie opracowania leksykograficzne przedstawiają zbieżne definicje podstawowych znaczeń (roślina, warzywo, bulwy innych roślin o podobnym kształcie). Różnice widoczne są w użyciach przenośnych badanych leksemów: w języku włoskim metaforyczne wykorzystanie wyrazu *cipolla* jawi się jako bogatsze niż polskiego rzeczownika *cebula*. Wspólne obu językom jest określanie dużego kieszonkowego zegarka za pomocą nazwy tego warzywa, natomiast pozostałe znaczenia przenośne włoskiego leksemu nie mają poświadczeń w polskich opracowaniach leksykograficznych.

3. Analiza potencjału konotacyjnego leksemów *cebula* i *cipolla*

Badanie asocjacji przywoływanych przez nazwy *cebula* i *cipolla* przeprowadzono na materiale słownikowym. Taki dobór jednostek pozwala na przyjrzenie się wyrazom i spetryfikowanym połączeniom słów, które mają ustabilizowaną pozycję w języku. Ich analiza pozwoliła na wskazanie komponentów składających się na potencjał konotacyjny tych leksemów. Część z nich motywowana jest cechami

obiektywnymi, na przykład kształtem warzywa, jego kolorem czy fakturą, inne zaś wykształciły się w wyniku kulturowo osadzonych interpretacji pewnych obserwacji dotyczących cebuli i jej wykorzystania w życiu człowieka. Badanie zebranych jednostek pozwoliło na prześledzenie, jak ten potencjał jest realizowany w dwóch porównywanych językach, tj. polskim i włoskim.

Komponenty tworzące całościowy potencjał konotacyjny leksemów *cebula* i *cipolla* oraz ich językowe poświadczenia zebrano w trzy grupy omówione poniżej. W pierwszej znalazły się asocjacje motywowane cechami obiektywnymi cebuli, w drugiej – te, które mają charakter kulturowy. Z kolei trzecia zawiera składniki potencjału konotacyjnego, które wykształciły się na podstawie asocjacji z dwóch pozostałych grup.

3.1. Konotacje leksemów *cebula* i *cipolla*

3.1.1. Konotacje I: cechy obiektywne jako podstawa wykształcenia asocjacji

► STRUKTURA / FAKTURA / WALORY TAKTYLNE / BARWA

W materiale pochodzącym z obu języków znalazł poświadczenie fakt, że *cebula* ma charakterystyczną strukturę: składa się z wielu warstw usytuowanych jedna na drugiej. W zasobach polskiej frazeologii potocznej występuje połączenie *ktoś ubiera się na cebulę/cebulkę* definiowane jako: 'ktoś ubiera się bardzo ciepło, nakładając na siebie jedną warstwę odzieży, na to kolejną warstwę itd., co przypomina warstwy cebuli' (WSJP PAN). Tożsame znaczenie przekazuje włoskie doprzymiotnikowe wyrażenie porównawcze *coperto come una cipolla* (QDM 127).

Włoskie połączenie *velo di cipolla*, występujące również w postaci *velo della cipolla*, ma podstawowe znaczenie 'łupina cebuli' (WSWP 4 362). Potocznie użyte w znaczeniu przenośnym służy jako określenie bardzo cienkiego papieru lub wyjątkowo delikatnej tkaniny. W badanym materiale wyekscerpowanym z polskich opracowań leksykograficznych nie występują jednostki poświadczające obecność tej konotacji.

W zasobie leksykalnym języka włoskiego występuje nazwa *marmo cipollino*, która stanowi określenie szczególnego rodzaju marmuru, który swoją nazwę zawdzięcza charakteryzującym go rozwarstwieniom, przypominającym wewnętrzne łuski cebuli. Marmur ten, zwany również *cipollino* (DO 425), ma zielone żyłki, co także upodabnia go do cebuli¹⁶.

¹⁶ *Marmi. Cipollino verde*, [online], <https://www.granitifavorita.com/it/collezioni/marmi/cipollino-verde> [dostęp: 11.09.2024].

W polszczyźnie barwa cebuli nie została językowo wyeksponowana. Słownikowe poświadczenie ma jedynie wyrażenie *jajka barwione w cebuli*, którego motywacja wiąże się ze zwyczajem farbowania jaj w wywarze z łupin cebuli nadającym im ciemnopomarańczowej lub brązowej barwy przed Świątami Wielkanocnymi (WSJP PAN). Warto nadmienić, że ten sposób barwienia jaj jest znany również we Włoszech, przy czym wykorzystane słowniki nie rejestrują ekwiwalentu polskiego wyrażenia¹⁷.

► KSZTAŁT

Cebula, precyzyjnie ujmując, jej podziemna część, ma charakterystyczny kształt: jest kulista, nieco spłaszczona, o wydłużonej części górnej. W języku polskim wyrazu *cebula* używa się jako określenia kopuły przypominającej swoją formą to warzywo. Z kolei obserwacje dotyczące wyglądu jej przekroju mają poświadczenie w postaci dwóch kolokacji: *krążki cebuli* i *talarki cebuli*. Przenośnie używane przymiotniki *cebulasty* i *cebulkowaty* o znaczeniu 'przypominający kształtem cebulkę' wchodzi w skład kilku połączeń wyrazowych: *cebulkowata twarz*, *cebulkowaty nos*, *cebulasty nos*, *cebulasta kopuła* (USJP 1 373). Wyraz *cebula* bywa używany jako określenie staroświeckiego zegarka kieszonkowego przypominającego kształtem warzywo, którego nazwę nosi (USJP 1 373). Poświadczenie w USJP ma również kolokacja *cebulowaty zegarek*.

W języku włoskim słowo *cipolla* ma kilka znaczeń przenośnych bazujących na kształcie warzywa, na przykład w odmianie potocznej to określenie fryzury o nazwie kok, wypukłości przy dużym palcu u nogi powstałym w wyniku zwyrodnienia kości (haluks) lub części lampy naftowej zawierającej paliwo. W języku włoskim słowa *cipolla* i *cipollone*, augmentativum utworzone od pierwszego z wymienionych rzeczowników, funkcjonują jako określenia dużego zegarka, zwłaszcza starego, mającego małą wartość. Warto dodać, że z rzadka używa się słowa *cipolla* jako nazwy okrągłego żelaznego przedmiotu, który służy do prasowania beretów. Leksemu *cipolla* można użyć do nazwania przedmiotu w kształcie cebuli, na przykład *sitko konewki* – *la cipolla dell'annaffiatoio* (USWP 228).

► WALORY OLFAKTORYCZNE

Powszechnie znany jest fakt, że podczas krojenia cebula wydziela lotną substancję, która jest nieprzyjemna dla zmysłu powonienia człowieka. Ponadto substancja ta

¹⁷ Zob. np. *Blog GialloZafferano*, [online], <https://www.giallozafferano.it> [dostęp: 10.09. 2024].

drażni oczy, powodując mimowolne łzawienie. Obserwacja dotycząca tego aspektu znalazła odzwierciedlenie w języku polskim w postaci kolokacji o charakterze neutralnym *woń/zapach cebuli* i negatywnie nacechowanego zwrotu *śmierdzieć cebulą* (WSJP PAN).

W języku włoskim spostrzeżenia dotyczące wyżej wspomnianych właściwości cebuli zwerbalizowały się w postaci leksemu *cipolloso* 'mający nieprzyjemny zapach cebuli' i frazeologizmu *strofinarsi gli occhi con la cipolla*, który odwołuje się do wyobrażenia człowieka pocierającego oczy cebulą (DO 425). Związek ten znaczy, że ktoś udaje ból, którego nie odczuwa (QDM 127).

3.1.2. Konotacje II: asocjacje przypisane kulturowo

► WARTOŚĆ LECZNICZA

Od stuleci cebula była postrzegana jako warzywo o dużym potencjale leczniczym. Jej wartość jako środka zaradczego na rozmaite dolegliwości poświadcza wyrażenie *syrop z cebuli* (WSJP PAN). Wykorzystane opracowania włoskie nie rejestrują ekwiwalentu polskiej jednostki, ale pojawia się on w użyciach dyskursywnych (np. *sciroppo di cipolla e aglio*)¹⁸.

► WARTOŚĆ ODŻYWCZA

W obu kulturach cebula jest warzywem, które jest powszechnie uprawiane i spożywane w różnej postaci. Jej kulinarne zastosowanie ilustrują liczne kolokacje przymiotnikowe i czasownikowe zarejestrowane w WSJP PAN: *cebula krojona, pokrojona; młoda; obrana; podsmażana, przypieczona, przyrumieniona, smażona; suszona, utarta, zasmażana; dodać do czegoś cebuli, krajać, siekać, smażyć, zeszklić cebulę*. Osobną grupę jednostek zarejestrowanych w WSJP PAN stanowią połączenia z wyrażeniami przyimkowymi z *cebulą*, z *cebuli* i w *cebuli*: *jajecznicą, kielbasa, smalec, śledź z cebulą; zasmażka z cebuli; śledź w cebuli*. USJP uzupełnia tę listę o znane powszechnie połączenia wyrazowe *zupa cebulowa, sos cebulowy i befszytk z cebulką* (USJP 1 373).

W kuchni włoskiej cebula jest również ważnym składnikiem wielu potraw, wśród których warto przywołać zupę cebulową o nazwie *cipollata*, *sos sugo di cipolle / sugo delle cipolle* oraz inne dania jak *zuppa di cipolle* czy *frittata di cipolle*. Z kolei we frazeologii włoskiej wyeksponowana jest mała wartość odżywcza: w połączeniu z chlebem cebula – tania i łatwo dostępna – jawi się jako substytut mięsa, które

¹⁸ Taste. *Sciroppo di cipolla e aglio*, [online], tastelist.it [dostęp: 11.09.2024].

jest pożywne, ale znacznie droższe niż to warzywo. Idiom *mangiare pane e cipolla* przekazuje znaczenie 'jeść mało i źle'.

► WARTOŚĆ ROLNO-HANDLOWA

W obu kręgach kulturowych cebula jest warzywem powszechnie uprawianym i sprzedawanym. WSJP PAN zawiera takie jednostki, jak *zagon cebuli*, *stragan z cebulą* i *worek cebuli*. W USJP notację ma leksem *cebularz*, definiowany jako 'rolnik uprawiający cebulę na skalę przemysłową', oraz kolokacja *pole cebulowe* (USJP 1 373). Włoskie opracowania leksykograficzne rejestrują korespondującą nazwę *cipollaio*, która ma dwa znaczenia: 'zagon cebuli' i 'sprzedawca cebuli' (USWP 228)¹⁹.

3.1.3. Konotacje III: asocjacje wykształcone *per extensum* na podstawie cech obiektywnych i kulturowo przypisanych

► FAŁSZYWOŚĆ

Włoskie słowniki frazeologiczne zawierają również połączenie wyrazowe o charakterze porównawczym, mianowicie *doppio come le cipolle*, występujące również w postaci wariantywnej *doppio una cipolla* (QDM 127). To wyrażenie używane jest w odniesieniu do ludzi fałszywych, dwulicowych, którzy skrywają swoje myśli i prawdziwe zamiary tak, jak cebula skrywa kolejne warstwy.

► IDENTYCZNOŚĆ / BLISKOŚĆ

W zasobie frazeologicznym języka włoskiego występuje idiom *correrei quanto un velo di cipola*, który odwołuje się do wyobrażenia ściśle przylegających, podobnych do siebie łusek cebuli. Przekazuje on informację, że między dwiema rzeczami zachodzi bardzo subtelna różnica, ponieważ są tej samej wielkości lub między nimi jest bardzo mały odstęp (L DM465).

► PROSTACTWO

W języku polskim powstał derywat od słowa *cebula*, który należy do leksyki wartościującej o silnym zabarwieniu pejoratywnym. Jest nim mający trzy poświadczone leksykograficznie znaczenia leksem *cebulactwo*, który WSJP PAN definiuje w sposób następujący:

¹⁹ W języku włoskim nazwa feminatywna osoby sprzedającej cebulę to *cipollaia*.

1. cecha

pot. pejorat. ogół cech osoby prostackiej i zawistnej oraz mającej skłonności do kombinowania i oszczędzania na wszystkim w takim stopniu, że w rażący sposób przekracza to przyjętą normę

2. przejaw

pot. pejorat. czyn osoby prostackiej oraz mającej skłonności do kombinowania i oszczędzania na wszystkim w takim stopniu, że w rażący sposób przekracza to przyjętą normę

3. ludzie

pot. pejorat. ogół osób zachowujących się prostacko i zawistnie oraz mających skłonności do kombinowania i oszczędzania na wszystkim w takim stopniu, że w rażący sposób przekracza to przyjętą normę

(WSJP PAN)

Wyjaśnienie słownikowe ujmuje złożoność semantyczną wyrazu *cebulactwo*, ukazując jego potencjał semantyczny i stylistyczny. Wynika on – przynajmniej w pewnym stopniu – z przynależności wyrazu *cebula*, podobnie jak nazwy *burak* używanej jako inwektywa, do pola semantycznego WIEŚ. W wielu aspektach opozycja miasto – wieś wiąże się z pozytywnym wartościowaniem miasta jako dobrze rozwiniętego w przeciwieństwie do zacofanych terenów wiejskich, których mieszkańcom przypisuje się rozmaite cechy negatywne.

Warto przytoczyć w tym miejscu niepoświadczone leksykograficzne jednostki *Polaki Cebulaki/cebulaki*, *Polska Kraj Kwitnącej Cebuli*, *Cebulandia*²⁰. Stanowią one wyraz potrzeby nazywania nieakceptowanych postaw, które mogą mieć charakter ogólny lub wskazywać na mieszkańców Polski. Jako swoiste etykiety językowe stanowią one nośniki elementu autostereotypu i wpisują się w sferę bezekwiwalentnych zjawisk w perspektywie międzyjęzykowej.

► UBÓSTWO / BIEDA

We frazeologii polskiej występuje mająca poświadczenie słownikowe jednostka *ni cebulki, ni w co wkrajać*, która przekazuje znaczenie ‘w wielkim niedostatku, w biedzie’. Brak cebuli jest miarą ubóstwa, niemożności zakupu i spożycia chociażby tego taniego warzywa (USJP 1 373).

²⁰ Liczne poświadczenia znajdujemy w rozmaitych tekstach opublikowanych w Internecie. W tekstach multimodalnych graficzne wyobrażenie cebuli wykorzystywane bywa do zasygnalizowania, że przekaz dotyczy Polski i/lub Polaków. Zob. np. *Polaki-Cebulaki. Dlaczego cebula stała się naszym symbolem narodowym?*, [online], https://joemonster.org/art/39592/Polaki_Cebulaki._Dlaczego_cebula_stala_sie_naszym_symbolem_narodowym [dostęp: 7.09.2024].

Przywołany przy omawianiu wartości odżywczych cebuli włoski idiom *man-giare pane e cipolle/cipolla* ma jeszcze drugie znaczenie, mianowicie ‘być bardzo biednym’ (DO 425). Tak jak wspomniano, w tym związku frazeologicznym cebula jest symbolem pokarmu dostępnego nawet dla ludzi ubogich, na który nie stać osobę opisywaną za pomocą włoskiego frazeologizmu.

3.2. Analiza porównawcza konotacji leksemów *cebula* i *cipolla*

Analiza zebranego materiału wykazała, że zarówno polski wyraz *cebula*, jak i włoski wyraz *cipolla* są obdarzone dużym potencjałem konotacyjnym. Jest on uwarunkowany obiektywnymi cechami warzywa, takimi jak: barwa, kształt, struktura, oraz walorami olfaktorycznymi i taktylnymi. Ich przykładowe językowe poświadczenia zebrano w tabeli 1.

Tabela 1. Potencjał konotacyjny wyrazów *cebula* i *cipolla* oraz ich realizacje w perspektywie polsko-włoskiej: asocjacje uwarunkowane cechami obiektywnymi

Komponent potencjału konotacyjnego	Poświadczenia leksykograficzne	
	Język polski	Język włoski
Kształt	<i>cebula</i> <i>cebulasty</i>	<i>cipolla</i>
Struktura/barwa/walory taktylne	<i>na cebulkę/cebulkę</i>	<i>coperto come una cipolla</i> <i>marmo cipollino / cipollino</i> <i>velo di cipolla</i>
Walory olfaktoryczne	<i>zapach cebuli, woń cebuli,</i> <i>śmierdzieć cebulą</i>	<i>cipolloso</i> <i>sfiungarsi di cipolla</i>

Źródło: opracowanie własne.

Jak widać z powyższego zestawienia, kształt, struktura i charakterystyczny zapach cebuli motywowały znaczenia przenośne leksemów (*cebula*, *cebulowaty*; *cipolla*) i połączeń wyrazowych (*na cebulkę*; *coperto come una cipolla*) (WSJP PAN; DO 425). W języku włoskim powstały ponadto wyrazy i frazeologizmy odwołujące się do barwy cebuli i wrażeń wywoływanych przy jej dotyku: *marmo cipolla* i *velo di cipolla* (DO 425).

Analizowane leksemy są również nośnikami konotacji, które wykształciły się w obrębie dwóch kultur, tj. polskiej i włoskiej, na podstawie wykorzystania cebuli przez ludzi. Leksemy i kolokacje poświadczają jej status jako warzywa uprawnego, które podlega sprzedaży. W obu kulturach warzywo to jest powszechnie spożywa-

ne i przypisuje się mu walory lecznicze, co również zostało zawarte w jednostkach języka, na przykład: *śledź z cebulą*, *syrop z cebuli*; *sugo di cipolla*, *cipollata* (WJP PAN; DO 425). Można więc stwierdzić, że konotacje z omawianej grupy są zasadniczo zbieżne.

Tabela 2. Potencjał konotacyjny wyrazów *cebula* i *cipolla* oraz ich realizacje w perspektywie polsko-włoskiej: asocjacje przypisane kulturowo

Komponent potencjału konotacyjnego	Poświadczenia leksykograficzne	
	Język polski	Język włoski
Wartość lecznicza	<i>syrop z cebuli</i>	—
Wartość odżywcza	<i>jajecznicą z cebulą</i> <i>śledź z cebulą</i>	<i>sugo di cipolla</i> <i>cipollata</i>
Wartość rolno-handlowa	<i>zagon cebuli</i> <i>worek cebuli</i> <i>stragan z cebulą</i>	<i>cipollaio</i>

Źródło: opracowanie własne.

Obiektywne i kulturowo przypisane cechy cebuli były podstawą do rozwijania potencjału konotacyjnego. Przykładowo w języku włoskim fakt, że cebula składa się z wielu warstw, znalazł odzwierciedlenie nie tylko we frazeologizmie opisującym ubranie składające się z kilku warstw. Wielowarstwowość została bowiem zinterpretowana jako chęć ukrycia intencji i fałszywość. Kulturowo uwarunkowana ocena cebuli jako pospolitego i niedrogiego warzywa była podstawą do konotowania przez nazwę *cipolla* biedy.

Tabela 3. Potencjał konotacyjny wyrazów *cebula* i *cipolla* oraz ich realizacje w perspektywie polsko-włoskiej: dalsze asocjacje

Komponent potencjału konotacyjnego	Poświadczenia leksykograficzne	
	Język polski	Język włoski
Fałszywość	—	<i>doppio come le cipolle</i>
Identyczność/bliskość	—	<i>correrei quanto un velo di cipola</i>
Prostacktwo	<i>cebulaństwo</i>	—
Ubóstwo	<i>ni cebulki, ni w co wkrajać</i>	<i>mangiare pane e cipolla</i>

Źródło: opracowanie własne.

W badanym materiale interesujący przykład stanowi wyraz *cebulactwo*, nawiązujący do skojarzeń agrarnych przywoływanych przez leksem *cebula*. Kulturowe osadzenie tego warzywa w realiach wiejskich było podstawą do wykorzystania nazwy jako negatywnie nacechowanej. Włoskie opracowania nie odnotowują korespondującego leksemu utworzonego od wyrazu *cipolla*.

Objaśnienia leksemu *cebulactwo* w WSJP PAN nie uwzględniają komponentu etnicznego, można go użyć w rozmaitych kontekstach do nazwania zachowań przedstawicieli różnych narodowości. W tym ujęciu na poziomie ekwiwalencji systemowej polskie słowo będzie miało włoski odpowiednik opisowy lub ekwiwalent przybliżony. Jednak w szerszym ujęciu, w połączeniu z jednostkami typu *Polaki Cebulaki/cebulaki*, można przyjąć, że leksem ten funkcjonuje na dwóch poziomach, tj. ogólnym i etnicznym. W tym drugim pod nazwą *cebulactwo* kryje się zespół postaw postrzeganych jako charakterystyczne dla części społeczeństwa polskiego. To czyni omawianą jednostkę lakunarną nie tylko na poziomie językowym – w tym przypadku będzie to luka częściowa, głównie stylistyczna – ale również kulturowym²¹.

4. Wnioski

Celem artykułu było prześledzenie, jaki potencjał konotacyjny tkwi w dwóch korespondujących leksemach, polskim wyrazie *cebula* i włoskim wyrazie *cipolla*, które mają po kilka znaczeń odnotowanych w słownikach. Analiza materiału leksyko-graficznego pokazała, że w obu językach liczne są jednostki leksykalne utworzone od badanych wyrazów i frazeologizmy mające w swoim składzie nazwę tego warzywa. Przeprowadzone badanie ukazało potencjał konotacyjny, którego oglądu można dokonywać na różnych płaszczyznach. Ważną grupę stanowią konotacje wykształcone na podstawie obserwacji cech realnych cebuli. Drugą, również istotną, tworzą te, które powstały pod wpływem wykorzystania jej przez człowieka. Na trzecią zaś składają się dalsze konotacje, rozwinięte z dwóch pierwszych rodzajów asocjacji.

Poczyniona analiza porównawcza prowadzi do konstatacji, że większość konotacji leksemów *cebula* i *cipolla*, uwarunkowanych cechami obiektywnymi i przypisanymi kulturowo, jest zbieżna w obu badanych językach, tj. polskim i włoskim. Wynika to z faktu, że warzywo to występuje w identycznej postaci w obu kulturach

²¹ M. Dagut, *Semantic „Voids” as a Problem in the Translation Process*, „Poetics Today” 1981, 2/4, s. 61–71; J. Szerszunowicz, *Lakunarne jednostki wielowyrzowe w perspektywie międzyjęzykowej*, Białystok 2016, s. 68–69.

i ma w nich podobny status. Największe różnice występują wśród dalszych asocjacji, które wykształciły się z dwóch wymienionych rodzajów konotacji w sposób indywidualny. Ich rozwój przebiegał w odmienny sposób w języku polskim i włoskim, co poświadczają wyrazy i ich derywaty oraz utarte połączenia wyrazowe występujące tylko w jednym z badanych zasobów leksykalno-frazeologicznych.

BIBLIOGRAFIA

- Apresjan J., *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, Z. Kozłowska, A. Markowski (przekł.), Wrocław–Warszawa–Kraków 2000.
- Bartmiński J., *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2009.
- Bartmiński J., Panasiuk J., *Stereotypy językowe*, [w:] *Współczesny język polski*, J. Bartmiński (red.), Lublin 2001, s. 371–395.
- Casadei F., *Lessico e semantica*, Roma 2015.
- Chlebda W., *Elementy frazematyki: wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Opole 1991.
- Dagut M., *Semantic „Voids” as a Problem in the Translation Process*, „Poetics Today” 1981, 2/4, s. 61–71.
- Goskheteliani I., Szerszunowicz J., *Culture-bound food terms in a contrastive perspective*, „Białostockie Archiwum Językowe” 2016, 16, s. 127–146.
- Jordanskaja L., Mielczuk J., *Konotacja w semantyce lingwistycznej i leksykografii*, [w:] *Konotacja*, J. Bartmiński (red.), Lublin 1988, s. 9–34.
- Nowakowska A., *Świat roślin w polskiej frazeologii*, Wrocław 2005.
- Pajdzińska A., *Udział konotacji leksykalnej w motywacji frazeologizmów*, [w:] A. Pajdzińska, *Studia frazeologiczne*, Łask 2006, s. 48–60.
- Pinnavaia L., *„Sugar and Spice...” Exploring Food and Drink Idioms in English*, Monza 2010.
- Pokarmy i jedzenie w kulturze. Tabu, dieta, symbol*, K. Łeńska-Bąk (red.), Opole 2007.
- Szczepankowska I., *Semantyka i pragmatyka językowa: słownik podstawowych pojęć z zadaniami i literaturą przedmiotu*, Białystok 2011.
- Szerszunowicz J., *Lakunarne jednostki wielowyrzowe w perspektywie międzyjęzykowej*, Białystok 2016.
- Szpila G., *Opis konotacyjny leksemów w analizie kontrastywnej frazeologizmów*, „Poradnik Językowy” 2001, 3, s. 31–42.
- Wiatrowski P., *Realia Nusantara w świetle indonezyjskiej frazeologii*, [w:] *Intercontinental Dialogue on Phraseology 2: Linguo-cultural Research on Phraseology*, J. Szerszunowicz, B. Nowowiejski, P. Ishida, K. Yagi (red.), Białystok 2015, s. 577–599.
- Witaszek-Samborska M., *Studia nad słownictwem kulinarnym we współczesnej polszczyźnie*, Poznań 2005.

Słowniki

- DeM – *Il nuovo dizionario italiano de Mauro*, [online], <https://dizionario.internazionale.it> [dostęp: 4.11.2024].
- DO – *Il dizionario della lingua italiana*, a c. di G. Devoto, G.C. Oli, Firenze 2001.
- LDM – Lapucci C., *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*, Milano 1990.
- QDM – Quartu M. B., *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*, Milano 2000.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, S. Dubisz (red.), t. 1, Warszawa 2003.
- USWP – *Uniwersalny słownik włosko-polski*, M.K. Podracka (red.), Warszawa 2004.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego PAN*, P. Żmigrodzki (red.), [online], wsjp.pl [dostęp: 4.11.2024].

Netografia

- Blog GialloZafferano*, [online], giallozafferano.it [dostęp: 10.09.2024].
- Polaki-Cebulaki. Dlaczego cebula stała się naszym symbolem narodowym?*, [online], https://joemonster.org/art/39592/Polaki_Cebulaki._Dlaczego_cebula_stala_sie_naszym_symbolem_narodowym [dostęp: 7.09.2024].
- Marmi. Cipollino verde*, [online], <https://www.granitifavorita.com/it/collezioni/marmi/cipollino-verde> [dostęp: 11.09.2024].
- Taste. Sciropo di cipolla e aglio*, [online], tastelist.it [dostęp: 11.09.2024].